

כח. אופטימיות – פסימיות כרכיבי שיקול דעת הלכתי המקרה של גילוי מידע לחולה

לכאורה אין להלכה דבר וחצי דבר לא עם אופטימיות אף לא עם פסימיות. וכי הלכות תפילין או הלכות שבת, הלכות איסור והיתר או הלכות נזקי ממון מושפעות ממצבו האישי של האדם, אם הוא אופטימי או פסימי, או אם הוא יגיע בגינה לאופטימיות או לפסימיות? ודאי שנכון ורצוי שיקיים אדם את כל המצוות בשמחה,¹ ואולם גם אם לא זה המצב והאדם אינו שמח, אין במציאות זו בדל של טענת פטור. יתרה מזאת, כשם שהפסימי מחויב בשמחת יום טוב, כך

1 על החובה לקיים מצוות בשמחה, ראו דברים (כח, מז): "תחת אשר לא עבדת את ד' אלהיך בשמחה ובטוב לבב [...]...", ושם רבנו בחיי: "יאשימנו הכתוב בעבדו השי"ת, ולא הייתה העבודה בשמחה, לפי שחייב האדם על השמחה בהתעסקו במצוות, והשמחה במצוה – מצוה בפני עצמה, מלבד השכר שיש לו על המצוה יש לו שכר על השמחה, ועל כן יעניש בכאן למי שעובד עבודת המצוה כשלא עשה בשמחה, ולכן צריך שיעשה האדם המצוות בשמחה ובכוונה שלמה". וראו רמב"ם, הלכות שופר וסוכה ולולב ח, טו: "השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצווה בהן עבודה גדולה היא, וכל המונע עצמו משמחה זו ראוי להיפרע ממנו שנאמר 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב' " (והשוו רמב"ם, הלכות תלמוד תורה ג, יג); מגיד משנה, הלכות לולב, שם: "אמרו יושבתי אני את השמחה – זו שמחה של מצווה (בבלי שבת ל ע"ב). ועיקר הדבר הוא, שאין ראוי לו לאדם לעשות המצוות מצד שהן חובה עליו והוא מוכרח ואנוס בעשייתן, אלא חייב לעשותן והוא שמח בעשייתן, ויעשה הטוב מצד שהוא טוב, ויבחר באמת מצד שהוא אמת, ויקל בעיניו טרחן, ויבין כי לכך נוצר לשמש את קונו, וכשהוא עושה מה שנברא בשבילו, ישמח ויגיל, לפי ששמחת שאר דברים תלויה בדברים בטלים שאינן קיימים, אבל השמחה בעשיית המצוות ובלמידת התורה והחכמה היא השמחה האמיתית"; ר"י אלבו, ספר העקרים מאמר שלישי, פרק לג: "הדבר הנותן שלמות אל המצווה כדי שיושג על ידה התכלית המכוון בה היא השמחה, כי השמחה נותנת גמר ושלמות אל הדבר הנפעל, עד שהפועל האחד בעצמו בשמחה ובטוב לב יקרא מעלה, וכאשר יעשה בעיצובו יקרא פחיתות". ראוי לציין שר"י אלבו נסמך בדבר זה גם על אריסטו: "וזה דבר נבאר במאמר השני מספר המידות לאריסטו. כי הנדיב כשיעשה פועל הנדיבות והוא שמח בפועל ההוא יקרא מעלה, ואם יפעלו בעיצובו יקרא פחיתות. וכן נמצא הכתוב מייעד הגמול על עשיית הצדקה בשמחה, אמר 'נתון נתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו, כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלוהיך' (דברים טו, י), תלה הברכה ביולא ירע לבבך ולא ב'נתון נתן לו'; ר"נ מברסלב, ליקוטי מוהר"ן תנינא, י: "מה שהעולם רחוקים מהשם יתברך ואינם מתקרבים אליו יתברך, הוא רק מחמת שאין להם ישוב-הדעת... אך דע, שעל-ידי מרה שחורה אי אפשר להנהיג את המוח כרצונו, ועל כן קשה לו ליישב דעתו, רק על ידי שמחה יוכל להנהיג המוח כרצונו, ויוכל ליישב דעתו, כי שמחה הוא עולם החרות", ושם כד: "מצוה גדולה להיות בשמחה תמיד"; וראו נריה גוטל, 'מידתיות של שמחה – תרתי דסתרי?', צהר, 338 (וי באדר ב' תשע"א – 11 במרץ 2011) ועוד.

גם האופטימי חייב בעינוי תשעה באב; כשם שהפסימי מחויב ב"ושמח את אשתו אשר לקח" (דברים כד, ה) ויפוז וירקד בשמחת בית השואבה, כך האופטימי חייב בזכר לחורבן המקדש וקיום הלכות בין המצרים. ואחר שכל האמור לעיל אכן נכון ומדויק, אם כן לכאורה מה לאופטימיות ולפסימיות על ציר ההלכה?

ובכן, הדברים הנ"ל אמנם – כאמור – נכונים, אך אינם מדויקים, לפי שבכל זאת קיימים נושאים הלכתיים מסוימים שבהם לא רק שלאופטימיות ולפסימיות יש מקום, אלא שרכיבים אלה משמעותיים ומשוקללים מהותית בהכרעה ההלכתית, לכאן ולכאן, לטב ולמוטב. לאחת מסוגיות אלה – גילוי מידע לחולה סופני – נבקש לתת דעתנו, גם אם בקצרה, להלן.

ספרות מקצועית

נקדים ונאמר² שבספרות האתית-רפואית מצויות מספר הצדקות לגילוי המידע: חובה מוסרית לאמירת אמת; זכות החולה לבחירה חופשית מתוך היחשפות למידע מרבי; רק כך יוכל לכלכל צעדיו – ככתבת צוואה – כדבעי; כך ישתף פעולה עם מטפליו ועם הטיפול בו; כך יגיע אליו המידע בדרך מיטבית ולא אקראית ומקוטעת ועוד. עם זאת אין לכחד שבספרות זו מצויות גם דעות השוללת את גילוי המידע ואף הן טעמן עמן: חשש מקריסה משברית נפשית של החולה למשמע המידע הקשה; אמת היא ערך חשוב אך ודאי לא מוחלט; ייתכן שבקשת החולה אינה אלא מן השפה ולחוץ ואינה מבטאת רצון אמתי; אבחנה רפואית וקביעה רפואית אינן חלוטות ועוד.

בלא להכניס ראשנו בין הרים גדולים נוכל לומר כי בשקלול כל האמור, ובהתחשב בשתי הגישות, גילוי מידע לחולה הופך בעת החדשה למצוי ולגיטימי יותר ויותר. אם לפני כחמישים שנה, סקרים הצביעו על רוב מוחלט של רופאים ששללו את גילוי המידע, הרי מאז חל מהפך מקיף ושינוי קיצוני ועתה מעידים סקרים כי רוב-ככל הרופאים מצדדים בגילוי המידע. סקרים נוספים הצביעו על תפיסות שונות בתרבויות שונות ביחס לשאלה מה אכן רצונו של החולה עצמו – מעוניין או אינו מעוניין בגילוי המידע. אף הביסוס האתי להעלמת מידע או לגילוי עבר מהפך מהותי: מצידוד גורף בהעלמה, המצוי בדברי היפוקרטס

2 הרקע המדעי שלהלן כמו גם הנתונים הסטטיסטיים, שאובים מאברהם שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית א', ערך "גילוי מידע לחולה", ירושלים תשמ"ח, עמ' 136–140, ועמ' 144.

והבאים אחריו מאות רבות בשנים ועד לפני כחמישים שנה, ועד למיקום המטוטלת כמעט בקוטב הנגדי – גילוי כמעט גורף.³ עולם הרפואה מכיר היטב את חמשת השלבים שעליהם הצביעה זה כבר Kubler-Ross:⁴ הכחשה, כעס, התמקחות, דיכאון, השלמה. זו גופא אחת מטענות המצדדים: גילוי המידע יעביר את החולה מהר יותר ונכון יותר לשלב ההשלמה. מחקרים נוספים דנו בשאלת השיטה והדרך לגילוי המידע באופן אופטימלי: מי יגלה את המידע, מתי נכון לעשות זאת, מה לומר, איך לומר ואפילו איפה לומר.

ספרות תנ"כית-פרשנית

מה יחסה של תורה לנדון?⁵

הדנים בסוגיה פותחים את עיונם באירוע תנ"כי מכוון המשמש אבן פינה לנדונו. בספר מלכים ב' (ח, ז-טו) מתואר מפגשו של הנביא אלישע עם בן הדד מלך ארם:

ויבא אלישע דמשק ובן הדד מלך ארם חלה, ויגד לו לאמר בא איש האלהים עד הנה. ויאמר המלך אל חזהאל, קח בידך מנחה ולך לקראת איש האלהים ודרשת את ד' מאותו לאמר האחיה מחלי זה. וילך חזאל לקראתו, ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק משא ארבעים גמל, ויבא ויעמד לפניו ויאמר בנך בן הדד מלך ארם שלחני אליך לאמר, האחיה מחלי זה. ויאמר אליו אלישע, לך אמר [לא] (לו) חיה תחיה, והראני ד' כי מות ימות [...]. וילך מאת אלישע ויבא אל אדניו ויאמר לו מה אמר לך אלישע, ויאמר אמר לי חיה תחיה. ויהי ממחרת, ויקח המכבר ויטבל במים ויפרש על פניו וימת [...].

מפורשות אם כן שואל החולה – בן הדד: "האחיה מחולי זה?" ומפורשות משיב לו אלישע "חיה תחיה",⁶ ואכן כך מדווח חזאל לאדונו, בן הדד, ברם מיד

3 א' שטינברג, שם, עמ' 144: אתיקה כללית.

4 Kubler-Ross E, On Death and Dying, New-York, 1969; Kubler-Ross E, Questions and Answers on Death and Dying, 1974.

5 חלק לא מבוטל מהמקורות שלהלן שאובים מחיבורו המצוין של הרב פרופ' אברהם שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית הנ"ל, עמ' 136-144.

6 על הקרי והכתיב "לא – לו", תינתן הדעת להלן.

מובהר בכתובים עצמם כי לאמתו של דבר "והראני ד' כי מות ימות", כפי שבאמת קרה. לשון אחר: הנה לנו תיאור מפורש על כיסוי מידע מהחולה. הקרי והכתיב של "לא" – "לו", שימשו לא מעט פרשנים למיקוד הפרשה בנדון דידן. מה אמר אלישע לחזאל: "לא חיה תחיה", או שהוא אמר "לו: חיה תחיה". הכתיב – "לא" – מורה לכאורה שנכון לומר לחולה את האמת, קשה ככל שתהא, ולכך אמר אלישע: "לא חיה תחיה"⁷. היפוכו של דבר לפי הקרי – "לו" – שלידו, למרות ש"הראני ד' כי מות ימות" אמר "לו" הנביא "חיה תחיה", כלומר אין לגלות לחולה את המידע הקשה ואין מניעה מהעלמת האמת. בעל ספר חסידים⁸ הילך בנתיב זה, אם כי בצורה יותר מורכבת: "ויאמר אליו אלישע לך אמור לא חיה תחיה, לו קרי לא כתיב, לומר שאמר לאחרים שלא יאמרו הנביא שקר דבר, אבל לעצמו אמר חיה תחיה, כמו שכתוב למטה 'ויאמר אמר לי חיה תחיה' ". הכתיב משקף אם כן את האמת שאותה אמר הנביא אלישע לסובבים אותו באותה השעה, ולעומת זאת הקרי משקף את שהורה הנביא לומר לבן הדד עצמו – העלמת האמת. בין כך ובין כך, בן הדד שמע דברי רגיעה: "חיה תחיה", הגם שאבחון הנביא היה "מות ימות".

אירוע תנ"כי אחר מבטא דווקא היפוכו של דבר – גילוי מידע קשה לחולה אנוש: "בימים ההם חלה חזקיהו למות, ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר אליו כה אמר ד' צו לביתך כי מת אתה ולא תחיה" (מלכים ב' כ, א) – מה שבסופו של דבר לא קרה, לאור התקבלות תפילתו העמוקה של חזקיהו. מכל מקום, במקרה זה לא הצטעצע במילים הנביא ישעיהו, לא העלים דבר אפילו לא חצי דבר, אלא גילה את המידע במלואו לחולה, במילים שאין נוקבות מהן: "מת אתה ולא תחיה"⁹. ואכן, חז"ל (קהלת רבה ה, ד)¹⁰ שמו בפיו של חזקיהו תרעומת על דבריו אלה של ישעיהו, אשר אין נוקבים מהם:

אמר לו חזקיה לישעיה, ישעיה, בנוהג שבעולם אדם שהולך לבקר את החולה אומר לו מן השמים ירחמו עליך והרופא הולך אצלו ואומר לו

7 משמע, ראוי לנקוט לשון נקייה ומעודנת: "לא חיה תחיה", ולא לומר בבוטות: "תמות", אך השוו להלן, במקרה ישעיה-חזקיהו: "מת אתה ולא תחיה". ברם, לדרשת חז"ל שלהלן הערה 9, ייתכן שנוסח זה נאמר בכוונת מכוון למקרה זה, ולו בלבד.

8 ספר חסידים, מהדורת וויסטינעצקי-פריימאנו, מקיצי נרדמים, פרנקפורט ע"נ מיין תרפ"ד, עמ' 66, סימן קנד. ראו גם רלב"ג, מלכים ב' שם; שו"ת בצל החכמה ב', סימן נה.

9 תוספת "ולא תחיה" מתפרשת לחז"ל (בבלי ברכות י ע"א) כאומרת לא רק ש"מת אתה" בעולם הזה אלא גם "לא תחיה" לעולם הבא, מה שמעצים עוד יותר את הקושי שבדברים. וראו בבלי ברכות שם.

10

מילתא פלוני אכול ופלוני לא תאכל, הדין תשתה והדין לא תשתה, ואפילו שיראה אותו נוטה למות אינו אומר לו צו לביתך, שלא יחלש דעתו.

מבקר אם כן חזקיה את הבוטות שבסגנון שבו בחר ישעיה לחשוף ולגלות לו את מלוא המידע.

אמור מעתה – הנהגות תנ"כיות סותרות: מחד גיסא אלישע מצניע מבן הדד, ומאידך גיסא ישעיה מגלה לחזקיה, אם כי ניתן לטעון שבדיוק בכך חלוקים ישעיה וחזקיה, ואם כך אזי עמדת חזקיה מצטרפת לעמדת אלישע ותומכת בה.

ספרות תלמודית-פסיקתית

הסוגיה העיקרית שהטרידה את הפוסקים, בנדון דידן, הייתה אמירת הווידוי, וליתר דיוק: הנחיית החולה לומר וידוי.¹¹ הלכה היא בידוע (שולחן ערוך יורה דעה שלה, ז)¹² כי "אומרים לו [לחולה] שיתן דעתו על ענייניו, אם הלוח או הפקיד אצל אחרים, או אחרים הלוח או הפקידו אצלו, ואל יפחד מפני זה מהמוות". כלומר, הגם שאמירה כזו לחולה עלולה להתפרש אצלו כרמז עבה כקורת בית הבד על מצבו הקשה, ובכל זאת "אומרים לו". נכון הוא שלצד זה מוסיפים שאל לו להתייאש "ואל יפחד מפני זה מהמוות", כביכול בכך הוא פותח פה לשטן.

בהלכה זו כשלעצמה צוינו עניינים חומריים-גשמיים, הלואות ופיקדונות, שעליהם החולה מצווה בצוואתו, והרי מן המפורסמות שצוואה כזו אינה צמודה בהכרח למותו של אדם ולא פעם נעשית "מחיים", כך שהיא עשויה להיות פחות "מאיימת". יתרה מזו, מאחר שמדובר "רק" בעניינים חומריים וגשמיים, לכן אם קיים חשש שהפניית תשומת לבו לעניין זה תשבור רוחו, הרי בכל מה

11 על ערכו ועל חשיבותו של הווידוי, ראו שלי"ה, חלק ב, מסכת פסחים, אשר צוטט ונדון באריכות בשו"ת ציץ אליעזר, ה, רמת רחל, כז. וראו אברהם שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ב, ירושלים תשנ"א, ערך וידוי, טור 305 ואילך; א' לעווין, זכרון מאיר, טורונטו-קנדה תשמ"ה, עמ' 139-152.

12 למקורה של הלכה זו, ראו ביאור הגר"א על אתר, ס"ק ט: "תורת האדם (לרמב"ן, תחילת שער המיחוש) בשם מסכת שמחות ואינה במסכת שמחות שלנו, וז"ל שם במסכת שמחות: [...] ת"ר, משאדם עולה למטה נכנסין אצלו ואומרים לו לא דברים מחיים ולא דברים ממיתים, שמא הלוי או שמא הלוח אדם, שמא הפקדת אצל בני אדם או שמא הפקידו אצלך [...]".

שקשור לעניינים חומריים אלה, "אפילו שיראה אותו נוטה למות אינו אומר לו צו לביתך, שלא תחלש דעתו" (קהלת רבה ח, יד).

ואולם השאלה סבוכה יותר לגבי וידוי, שכן כאן לא זו בלבד שמדובר בעניין דתי, מדובר במה שמכפר עליו ומזכה אותו בחיי עולם הבא.¹³ על כך נאמר בסוגיית שבת (לב ע"א): "תנו רבנן: מי שחלה ונטה למות אומרים לו¹⁴ התוודה, שכן כל המומתין מתוודין".¹⁵ כך גם נפסקה הלכה (שולחן ערוך שם שלח, א):

נטה למות, אומרים לו התוודה, ואומרים לו הרבה התוודו ולא מתו, והרבה שלא התוודו מתו, ובשכר שאתה מתוודה אתה חי, וכל המתוודה יש לו חלק לעולם הבא. ואם אינו יכול להתוודות בפיו יתוודה בלבו. [ואם אינו יודע להתוודות, אומרים לו אמור מיתתי תהא כפרה על כל עוונותי]. וכל אלו הדברים אין אומרין לו בפני עמי הארץ, ולא בפני נשים, ולא בפני קטנים, שמא יבכו וישברו לבו.¹⁶

לפי שכאן מדובר בוידוי הרי ברור¹⁷ שמדובר בחולה המצוי על ערש דווי ומבין היטב את משמעות הנחייתו לומר וידוי, בחינת עכשיו או – חלילה – לעולם לא. מובן שאין לך גילוי מידע לחולה יותר מזה.

- 13 ראו שלי"ה, הנ"ל, המאריך בדבר ומזרז לעורר את החולה לוידוי עוד בהיותו בדעה צלולה ולא רק משהגיע ל"דכדוכה של נפש שאז החולה בלי דעת ואינו מהרהר בתשובה גמורה... ע"כ זריזין מקדימין [...]". וראו גם שלי"ה, למסכת יומא, שהאריך בגודל מעלת הוידוי; וראו חכמת אדם כלל קנא, יא.
- 14 על זכות ההשתדלות לעורר את החולה לתשובה ולוידוי, ראו זוהר לפרשת פקודי: "כל מאן דישתדל בהוא שכיב מרע דיסתכל בעובדיה וייתיב בחיורתא קמיה קוב"ה, איהו גרים ליה לאישתזבא ולא תבא ליה רוחא [...]"; צוואת ר' אליעזר הגדול, כב: "מי שמשגיח על החולה ומשתדל שישב בתשובה, שכרו גדול"; רי"מ עפשטיין, ערוך השולחן שלח, ג; רי"מ טוקצינסקי, גשר החיים א', ירושלים תשי"ך, עמ' לג, ושם בהערה 3: "היש לשער גדול הגמ"ח שעושים עם החולה לעוררו לתשובה?", ועוד.
- 15 ראו גם ספרי לפרשת נשא, ב: "[...] ואשמה הנפש ההיא והתודו, זה בנין אב לכל המתים שיטענו וידו"; וראו סנהדרין מג ע"ב, מסכת שמחות, ב; שמחות דר' חייא א, ד.
- 16 ראו גם טור שם וכן ערוך השולחן, ובחכמת אדם קנא, יא-יב; גשר החיים א', עמ' לב-לה; רי"ב גולדברג, פני ברוך – בקור חולים כהלכתו, סימן ו ועוד.
- 17 נכון הוא שבספר גשר החיים א', עמ' לה, אות ג, ציין רי"מ טוקצינסקי, כי "תקון גדול היה נהוג בשנים הקודמות בביקור חולים הוספיטל בירושלים, שאיש ירא שמים ידוע היה בא בכל בוקר לביקור חולים ואמר הוידוי בקול, וכל החולים ענו ואמרו איתו יחדיו, ומכיון שכבר ידעו זאת למנהג אמרו כולם הוידוי בלב בטוח וברוח נכונה ומהם שנתעוררו באמת. ועל דרך זה היו נוהגים מקודם בכמה קהילות קדי' (כגון המובא בחכמת אדם קנא, יא)", ברם חריג זה מלמד על הכלל שאינו כך.

נושאי כלי הטור והשלחן ערוך על אתר דנו בשתי שאלות: בשאלת נוסח האמירה לחולה ובשאלה זיהוי החולה בו מדובר. ר' יואל סירקיס, בעל הבית חדש על הטור (שם) כתב:

משמע דוקא בנטה למות, אבל בלא נטה למות אין אומרים לו התודה כדי שלא יהא נשבר לבו. ואע"פ שאומרים לו הרבה הולכים בשוק ומתוודים, מ"מ כשאומרים לו לאדם התודה שכן דרך כל המומתים מתוודים ידע הוא שמסוכן הוא מאד, דא"כ לא היו מזכירין מיתתו בפניו, ויהיה נשבר לבו, לפיכך אין אומרים לו כך אלא בנטה למות. לדידו אפוא, רק מי שכבר הוגדר "נוטה למות" הרי אצלו אין הדבר מעלה ומוריד ולכן "אומרים לו"; לא כן מי שאינו מוגדר "נוטה למות", שלו לא נאמר "התוודה", שמא דבר זה ישבור ליבו ודווקא בשל כך ירע מצבו.

ר' שבתאי כהן, בעל השפתי כהן על השולחן ערוך (שם) הבין מן הדברים כי נוסח האמירה לחולה, לדעת הב"ח, הוא "התוודה שכן דרך כל המומתין מתוודים".¹⁸ הש"ך מציין שלר' יהושע פלק כן, בעל ה"פרישה" על הטור (שם), פרשנות שונה. בעל ה"פרישה" סבור שאין אומרים לו אלא רק "התוודה", הא ותו לא, וההמשך – "שכן דרך כל המומתין מתוודים" – אינו אלא הנמקת הטור מדוע הונהגה אותה אמירת "התוודה", ברם ברור שחס ושלום אין להעלות על הדעת אמירה כה בוטה "שכן דרך כל המומתין מתוודים".¹⁹ עם זאת, בכל הנוגע לזיהוי "החולה" לגבי הדברים מוסבים, אף הש"ך מסכים לדעת הב"ח שאמירה זו, ולו גם בסגנון המסתפק ב"התוודה", אינה נאמרת אלא רק ל"נוטה למות", וזאת משני נימוקים: ראשית, שמא אמירה כזו תשבור ליבו של חולה; שנית, "שהרי עדיין יש לו [לחולה שלא נטה למות] שהות שיוכל להתוודות, אבל בנטה למות יש לחוש שימות פתאום בלא וידוי".²⁰ בניגוד לכך, היו שכתבו כי

18 סיוע לפרשנות זו מציין הש"ך על סמך "לשון רש"י שכתב אומרים העומדים שם שכן דרך כל המומתין מתוודין כדתנן בסנהדרין כו". הש"ך עצמו סבור שזו אינה ראייה מכרעת שכן אליבא דאמת "אין דעת רש"י לומר שהעומדים שם אומרים כל המומתים מתוודין, דא"כ היאך כתב כדתנן בסנהדרין כו', אלא האי שכן דרך כל המומתים כו' דבור אחר הוא, ומתחילה פירש אאומרים מאן נינהו האומרים ומפרש העומדים שם ואח"כ מפרש שכן דרך כל המומתים כו' מלשון שכן דרך כל המומתים כדתנן בסנהדרין וכו'".

19 ראו גם רש"י ברכות ס ע"א; נוסח בעל חכמת אדם כלל קנא, יא; שו"ת שבט הלוי ד', קנו.
20 ייתכן הבדל בין שני הנימוקים, במקרה שאכן יש שהות ואולם בהכירנו את החולה איננו סבורים שיישבר ליבו. ואכן, הרב ג"א רבינוביץ טען כי אם אין חשש מבוסס שהוידוי ירע את מצב החולה, הרי בשל ערכו הרוחני הגדול של הוידוי, אין למנוע זאת ממנו – ראו

מעלת הווידוי כה רמה, שבכוחה ובסגולתה להקל על החולי, ולכן חשוב להורות על אמירתה בכל מקרה.²¹

חשש זה של "שמא תיטרף דעתו" שימש לפוסקים שונים שיקול הלכתי להכרעה, גם במקרים שבהם מדובר ב"אמירה" שאינה גלויה אלא סמויה, במידע המגיע לידיעת החולה אגב גררא. לדוגמה, רבי משה פיינשטיין²² דן במקרה שבו הגיעו לטיפול נמרץ "שני חולים, שאחד צריך לריפוי בוודאי והוא רק לחיי שעה", והשני ספק אם צריך לריפוי זה אבל יכולין לרפאותו, איזה מהם קודם". התשובה מתייחסת שם למגוון מצבים, ובין השאר למקרה שבו שגו והקדימו להכניס לטיפול את החולה אשר להלכה היה צריך לאחרו. או-אז מבהיר בעל האגרות משה כי –

[...] אין להוציא את הראשון שנמצא שם [...] דאם ע"י זה יודע שא"א לרפאותו הרי יתבעת, שבשביל זה יש לחוש שיקרב מיתתו ויטרף דעתו שאסור בכל אופן, ומחמת שיותר מצוי שאינו יודע מצבו דהא זהירין מלגלות לו, וגם אסור לגלות לו, לכן יש להקדים להכניסו לחדר היחידה למי שבא תחילה, ואף כשהחולה יודע מצבו נמי יש לחוש שיטרף דעתו שיאמר שכבר מחשבין אותו כמו שאינו שאין מתעסקין עמו [...]. כאמור, במקרה זה אין מדובר ב"אמירה" אלא בהנהגה המתפרשת לחולה כ"אמירה", ובכל זאת די בכך כדי לאסור.²³

נמנו וגמרו אפוא לא מעט פוסקים שלא לגלות מידע לחולה אנוש על מצבו, למיצער לא לומר לו בבירור את סופיות מצבו אלא להסתפק בהבעת רצינות המחלה וקושיה,²⁴ וזאת אפילו במקרה שבו מדובר באב המצווה על בנו לומר לו אמת לאשורה.²⁵ לשון אחר: למרות חשיבותו הרוחנית הגדולה של הווידוי

מאמרו 'הנהגות עם חולה מסוכן וגוסס ובהגדרת שעת המיתה', הלכה ורפואה, ג (תשמ"ג), עמ' קב-קה.

21 מעבר יבק, חלק אמרי נועם, טו; וראו יהושע ז, יט.

22 שו"ת אגרות משה חושן משפט ב' עג, ב.

23 היו שרצו לצמצם את דברי האגרות משה ולמקדם רק במקרה שבו הרופא חדל מלטפל בו, שאז אכן המסר בוטה – ראו מאמר הרב י' שפרן, אסיא מב-מג (תשמ"ז), עמ' 16-23.

24 משנת אברהם על ספר חסידים, קנד; שו"ת בצל החכמה ב', נה; שו"ת משנה הלכות ט', ריח; וראו אסיא הנ"ל, וכן מאמר הרב י' זילברשטיין, עמק הלכה – אסיא, תשמ"ו, עמ' 163; הרב ש"י כהן, 'שליחותו של רופא', הלכה ורפואה ב' (תשמ"א), עמ' רסא-רסז; הרב ש' רפאל, אסיא ג' (תשמ"ג), עמ' 335 ועוד.

25 שו"ת באר משה א', ס (יא); שו"ת בצל החכמה, הנ"ל.

ולמרות המקורות ההלכתיים המורים במפגיע לעורר את החולה לדבר, הרי בשל חשש ממעברו של החולה מאופטימיות לפסימיות, הוכרע על ידי פוסקים לא מעטים "לוותר" על יישומה של הלכה זו הלכה למעשה ובלבד שיישמר מצב רוחו האופטימי של החולה.

עם זאת, בעשורים האחרונים יותר ויותר פוסקים סבורים שבמקרים רבים מאוד נכון כן לגלות לחולה את מצבו, ובלבד שסבורים כי הוא יהיה מסוגל להכיל כדבעי את המידע, על אחת כמה וכמה כאשר החולה מבקש זאת במפגיע.²⁶ לאמתו של דבר, תימוכין להנהגה זו מצויים כבר בספרות קדומה, בספר חסידים:²⁷

הרי רופא אומן שיודע בשתן או בשאר דברים אם ימות החולה, אם אומר לו החולה אל תכחד ממני כלום אתה עושה אלא כדי [שלא] תטרף דעתי והלא אני שמח יותר שאדע האמת, אם הוא אינו חפץ בחיים שסובל ייסורין גדולים או שהוא זקן מאד יאמר לו האמת, או אם החולה צריך לצוות מילי דשמיא לומר לו אין לך להתפחד מכל מקום תצוה.²⁸

אגב גרר יצוין כי ההבחנה בין אי גילוי מידע כל עוד מדובר בהיבטים חומריים – צוואה ממונית – ובין גילוייה כאשר מדובר בהיבטים דתיים – כווידוי – עשויה להביא לפתרון את הסתירה שהוזכרה לעיל, בין עמדת אלישע – לא לגלות, ובין עמדת ישעיה – לגלות.²⁹ ייתכן שהדבר נעוץ במעמדם האישי השונה של שני החולים: בן הדד הנכרי – חזקיה היהודי. ומה בין זה לזה? הווידוי! גם

26 וראו מאמר הרב ג"א רבינוביץ, הנ"ל; וראו ביקורתו של א' שטיינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית א', הנ"ל, עמ' 142–144, בהערות 63, 65, 66, 67, 78 על שו"ת משנה הלכות, הרב ש' אבינר, הרב י"ד בלייך והרב י' זילברשטיין וכן הבעת תפישה כללית בנדון. ספר חסידים, שם.

27 המשך הדברים שם: "ואם יראה שאינו רוצה שידע שלא יחיה יודיע לו שנא' (שם, שם כ, א) 'צו] לביתך כי מת אתה ולא תחיה', ואומר (דברים לא יד) 'הן קרבו ימין למות', וכי לא ידע משה והלא בשנת הארבעים היה, אלא שלא יחשוב נתבטל הגזרה, ועוד כיון שקרבו ימיו של אדם למות יצו על עניני שמים פן ימות פתאום וכתוב (מלכים א ב א) 'ויקרבו ימי דוד למות ויצו את שלמה בנו לאמרו' ". דברים אלה מהם משתמע – לכאורה – שההודעה תימסר גם למי שאינו רוצה לדעת, קשים לא רק כשלעצמם אלא גם בהיותם סותרים למה שאמור שם בראשית הדברים: "[...] שאמר לאחרים שלא יאמרו הנביא שקר דבר, אבל לעצמו אמר חיה תחיה!" וכבר נשברו קולמוסים על עניין זה, ואין כאן מקומם.

29 חלופה שונה לפתרון הסתירה, ראו א' שטיינברג, הנ"ל, הערה 78: ההתייחסות שונה בשל קיומה של הערכה שונה של השפעת המידע על החולה: חזקיה הדבר רק יועיל לו, יתפלל ויחזור בתשובה, ולעומתו בן הדד שהמידע רק יזיק לו.

ישעיה ידע שאל לו לשבור רוחו של חולה ואולם סבר שבכל זאת יביע לפניו מסר קשה זה, כדי שיתוודה. כך לגביו, לגבי חזקיה, מה שאינו שייך אצל בן הדד.

אופטימיות-פסימיות: הלכה למעשה

נשוב אל הראשונות: דומה כי מחלוקת זו בין פוסקים שהורו על הימנעות מהכוונת וידוי ובין פוסקים מאוחרים שכן צידדו בהכוונת וידוי, ראשה ורובה אינו הלכתי אלא מציאותי. מאוד מתקבל על הדעת להניח שהמציאות המודרנית, השונה עד מאוד מהמציאות הקדומה, יוצרת בנדון זה תשתית להכרעה הלכתית שונה.³⁰ זמינות המידע בעידן המודרני – אינטרנט, Google, מאגרי מידע וכו' - גורמת לכך שבמקרים רבים מאוד ובוודאי בכל הנוגע לחולה משכיל, המידע יגיע בסופו של דבר לחולה. דא עקא הוא עלול להגיע אליו בדרך ובצורה, באופן ובמידה, שאינם טובים, מדויקים, מלאים. עדיף אפוא לגלות לו את המידע, מתוך חשיבה ומתוך היערכות מושכלת התואמת עניינו הייחודי של כל חולה וחולה, הן לפי סיווג המצב הרפואי והן לפי ההיכרות עם חוסנו הנפשי.³¹ מכל מקום, דבר אחד ברור: בכך נחלקו הפוסקים, ואולם הם לא נחלקו בתפיסה הגורסת חובת שילוב ממד האופטימיות מזה והפסימיות מזה, במכלול השיקולים, ולא רק שילוב אלא אפילו בהיות ערכים אלה יסוד ותשתית לכל הכרעה שבסוגיה זו. הדבר בא לידי ביטוי בשני מצבים עיקריים: האחד, באיסור לדכא את רוחו של החולה, ולכן כבר מקדמת דנא, גם כאשר מעוררים אותו לוידוי, מדגישים כי "הרבה התוודו ולא מתו" וגם אתה יכול להישאר אופטימי. שנית, תיעול האופטימיות מחיי עולם הזה לחיי עולם הבא: "בשכר שאתה מתוודה אתה חי, וכל המתוודה יש לו חלק לעולם הבא".

30 כאן המקום להוסיף שמלכתחילה, ההכרעה אם לומר לחולה הנוטה למות להתוודות או לא לומר, נגזרה זה כבר, בין השאר, משינויי מקומות ותקופות ומנהגים מקומיים. ראו חכמת אדם, כלל קנא, יא. וראו א' שטינברג, ערך וידוי, הנ"ל, טור 311 הערה 44.

31 יצוינו בהקשר זה דבריהם של שלושה רופאים דתיים, המכירים היטב את המציאות הרפואית העכשווית מזה ומוקירים מאוד את ערך הוידוי מזה, ונימנו וגמרו – איש איש בסגנונו – שכיום יש לצדד, ככלל, בגילוי המידע לחולה, כמובן בהתחשב בכל חולה ובכל מקרה לגופו: פרופ' ש' גליק (אשר – בין השאר – שימש בתפקיד בכיר ביותר במשרד הבריאות), ספר אסיא ג' (תשמ"ג) עמ' 497-498, ואסיא מב-מג (תשמ"ז), עמ' 8-15; פרופ' אברהם סופר-אברהם, נשמת אברהם, יו"ד שלח, ג; פרופ' א' שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית הנ"ל, עמ' 144 הערה 78; וראו גם ר' י' שפרן, 'אמירת האמת לחולה על מצבו', אסיא, מב-מג, עמ' 16-23.

הא לך אפוא דוגמה אחת למשקל ההלכתי-מעשי של חיוב האופטימיות ושליטת הפסימיות, ופרט זה לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על כלל גדול ורחב הרבה.

[מתוך : פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה, קובץ מאמרים על אופטימיות ופסימיות לזכרה של די"ר יפעת איתי (תשע"ג), הוצאת מכללת אורות ישראל]